

ЛІКВІДАЦЫЯ НЕПІСЬМЕННАСЦІ ДАРОСЛЫХ У САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ

Роля культурна-асветніцкай дзейнасці партыйных
і грамадскіх арганізацый у навучанні насельніцтва

Н. І. Куракевіч,

дацэнт кафедры гуманітарных дысцыплін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта інфарматыкі і радыёэлектронікі,
кандыдат гістарычных навук

У ліку важнейшых задач культурнага будаўніцтва ў БССР ліквідацыя непісьменнасці і малапісьменнасці насельніцтва з'яўлялася першаступеннай. Гэтай праблеме кіраўніцтва рэспублікі надавала вялікую ўвагу. 26 снежня 1919 г. выдадзены Дэкрэт СНК РСФСР «Аб ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослага насельніцтва РСФСР», паводле якога асобы ва ўзросце ад 8 да 50 гадоў, што не ўмелі чытаць і пісаць, абавязваліся вучыцца грамаце на роднай або рускай мове. Адпаведны загад быў выдадзены 11 снежня 1920 г. Ваенна-рэвалюцыйным камітэтам ССРБ за подпісам А. Чарвякова. У ім гаварылася: «Усе грамадзяне ССР Беларусь ад 8 да 50 гадоў, якія не ўмеюць чытаць і пісаць, павінны не далей як за адзін год, лічачы з 15 студзеня 1921 г., навучыцца грамаце на роднай ці рускай мове» [1, л. 50]. Да асоб, якія ўхіляліся ад навучання, павінны былі прымяняцца розныя меры пакарання: перавод з вышэйшай харчовай катэгорыі ў ніжэйшую, пазбаўленне пайка, выключэнне з ліку членаў прафесійнага саюза і інш.

Захады Наркамасветы, накіраваныя на ліквідацыю непісьменнасці насельніцтва

Ліквідацыя непісьменнасці ў Беларусі праходзіла ў складаных умовах. Справа ў тым, што ў краіне, акрамя беларусаў, пражывалі і палякі, і яўрэі, і рускія. Неабходна было захоўваць правы ўсіх нацыянальнасцей, таму ў Беларусі ствараліся беларускія, рускія, польскія і яўрэйскія школы.

Работа па ліквідацыі непісьменнасці ў рэспубліцы праводзілася ў трох напрамках: стварэнне апарату па ліквідацыі непісьменнасці, арганізацыя школ для дарослых, агітацыйная дзейнасць [2, арк. 432].

У ліпені 1920 г. СНК РСФСР утварыў Усерасійскую надзвычайную камісію па ліквідацыі непісьменнасці. Аналагічная камісія

была створана пры Палітасвеце Наркамасветы ССРБ у лістападзе 1920 г. Згодна з палажэннем аб губернскіх надзвычайных камісіях па ліквідацыі непісьменнасці яны з'яўляліся часовымі самастойнымі органамі. У іх задачы ўваходзіла распрацоўка агульнадзяржаўных планаў і праграм па ліквідацыі непісьменнасці для пэўнай губерні [1, арк. 111].

Нягледзячы на вялікія матэрыяльныя цяжкасці, ужо ў 1921 г., першым годзе мірнага сацыялістычнага будаўніцтва, рэспубліканская і павятовыя надзвычайныя камісіі па ліквідацыі непісьменнасці разгарнулі маштабную дзейнасць – вялі ўлік непісьменных, арганізавалі новыя лікпункты, школы

пісьменнасці, хаты-чыталыні. Вялікае значэнне надавалася забеспячэнню лікпунктаў і школ пісьменнасці памяшканнямі, палівам, асвятленнем, букварамі, шпыткамі. Улік непісьменных і малапісьменных у г. Мінску праводзіўся Статыстычным аддзелам Наркамасветы, у паведах – павятовымі і валаснымі надзвычайнымі камісіямі пры пасрэдніцтве валасных упаўнаважаных з прыцягненнем сельскіх Саветаў і мясцовых работнікаў культустаноў. Колькасць непісьменных у ССРБ у 1921 г. складала 503 тыс. чалавек, ці каля 39% жыхароў рэспублікі [3, арк. 10].

Зразумела, каб правесці на тэрыторыі Беларусі ўсеагульную ліквідацыю непісьменнасці, неабходна было прыцягнуць для гэтага ўсе культурныя сілы, а таксама вялікія матэрыяльныя сродкі. У першую чаргу ўсе настаўнікі абавязваліся праводзіць заняткі з дарослымі ў вячэрніх школах пісьменнасці. Работнікі асветы (урадженцы Беларусі) былі накіраваны з Расіі (паводле пастановы СНК ад 9 мая 1921г.) у распараджэнне Наркамасветы Беларусі. Дзяржвыдавецтвам Беларусі да лютага 1921 г. было надрукавана 50 тыс. экзэмпляраў буквара і тысяча экзэмпляраў разразной азбукі. Да пачатку вучэбных заняткаў выйшла ў свет «Практычная граматыка беларускае мовы» Я. Лёска.

3 верасня 1920 г. па жнівень 1921 г. быў адкрыты 41 лікпункт. Школы пісьменнасці для дарослых пачалі дзейнічаць пры саюзах, савецкіх установах, міліцыі, клубах, фабрыках, заводах. На канец 1921 г. на Беларусі дзейнічала 1088 школ па ліквідацыі непісьменнасці [4, с. 52].

Скіраванасць дзяржавы на новую эканамічную палітыку стала прычынай скарачэння апарату Надзвычайнай камісіі па ліквідацыі непісьменнасці. Гэта прывяло да аб'яднання камісіі з пададдзелам школ для дарослых пры Галоўпалітасеце, а ў студзені 1922 г. – пераўтварэння ў аддзел школ для дарослых па ліквідацыі непісьменнасці. У выніку далейшага скарачэння супрацоўнікаў (у лютым, а затым у маі) у адзеле застаўся адзін інструктар, а колькасць школ была скарачана да мінімуму. Да таго ж многія школы паступова спынялі сваю дзейнасць з-за недахопу сродкаў. Самай неадкладнай задачай таго часу з'яўлялася ліквідацыя непісьменнасці сярод падлеткаў ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў. Што тычылася іншых грамадзян, то яны прыцягваліся да вучобы ў добраахвотным парадку.

У дзейнасць па ліквідацыі непісьменнасці дарослага насельніцтва рэспублікі ўключыліся і прафесійныя саюзы Беларусі, якія праводзілі гэтую работу за кошт адлічэнняў культурнага. На з'ездах прафесійных саюзаў рэспублікі нароўні з гаспадарчымі пытаннямі абмяркоўваліся пытанні аб ліквідацыі непісьменнасці членаў

прафсаюзаў. У выніку былі адкрыты школы граматы на прадпрыемствах гарбарнай, хімічнай, швейнай прамысловасці, саюза работнікаў народнага харчавання і іншых.

У маі 1923 г. у Маскве адбыўся II Усерасійскі з'езд па ліквідацыі непісьменнасці. Пасля з'езда ўпершыню быў складзены план, згодна з якім неабходна было ліквідаваць непісьменнасць сярод насельніцтва БССР ва ўзросце ад 18 да 35 гадоў да 10-гадовага юбілею Кастрычніцкай рэвалюцыі, а сярод членаў партыі, камсамола, прафсаюзаў, дэлегатак жаночых аддзелаў – да 1 мая 1925 г.

У саўгасах ліквідацыя непісьменнасці праводзілася ў школах, якія ўтрымліваліся за кошт культурнага саюза работнікаў зямлі і лесу Наркамзема БССР. Ліквідацыя непісьменнасці сярод дапрызыўнікаў 1902–1903 гг. нараджэння павінна была завяршыцца да 23 лютага 1924 г. У кожнай воласці ў 1923–1924 гг. для ліквідацыі непісьменнасці стваралася па адной школе. Валасныя школы ўтрымліваліся за кошт Галоўпалітасветы. Згодна з пастановай Галоўпалітасветы з 1 кастрычніка 1923 г. валасныя выканаўчыя камітэты выклікалі ўсіх непісьменных дапрызыўнікаў, забіралі ў іх дакументы, выдавалі часовае пасведчанне і аб'яўлялі ім, за якімі школам і яны замацаваны. Адначасова з дапрызыўнікамі выклікаліся настаўнікі, якім перадаваліся спісы непісьменных і якія штомесяц здавалі справаздачу валасному выканкаму, а павятовыя выканаўчыя камітэты і ўпаўнаважаныя Галоўпалітасветы падавалі звесткі пра ліквідацыю непісьменнасці ў Надзвычайную камісію.

Што тычыцца ліквідацыі непісьменнасці сярод падлеткаў (рабочай моладзі), то яна здзяйснялася наступным чынам. Наркамасветы зацвердзіў такую колькасць школ і навучэнцаў у іх: у Мазыры – 1 школа на 160 чалавек, Бабруйску – 2 школы на 160 чалавек, Барысаве – 2 школы на 120 чалавек, Ігумені – 2 школы на 30 чалавек, Слуцку – 1 школа на 160 чалавек, Мінску – 3 школы на 160 чалавек [5, арк. 138]. Тэрмін навучання ў школах рабочай моладзі складаў тры гады – два асноўныя і адзін падрыхтоўчы для малапісьменных і непісьменных па семестравай сістэме.

З паляпшэннем эканамічнага і фінансавага становішча Беларусі ажывілася работа па ліквідацыі непісьменнасці сярод працоўных. Колькасць асоб, якія авалодвалі граматай у 1923/24 навучальным годзе, у параўнанні з папярэднім узрасла больш чым на 4,5 тыс. чалавек і складала амаль 8 тыс. У 1924/25 навучальным годзе іх колькасць павялічылася да 37,4 тыс. чалавек.

Таварыства «Прэч
непісьменнасць» і яго роля
ў навучанні дарослых

У 1926 г. канчаткова аформілася таварыства «Прэч непісьменнасць», якое ўзначаліў старшыня ЦВК БССР А. Чарвякоў. На жнівень 1926 г. у беларускім таварыстве налічвалася больш за 25 тыс. членаў [6, с. 77]. Калі ў 1924 г. лікпункты існавалі на дзяржаўныя сродкі ў асноўным пры агульнаадукацыйных школах, то з 1924 г. пачалі дзейнічаць гурткі і лікпункты па лініі таварыства «Прэч непісьменнасць». На 1 жніўня 1926 г. з 2630 лікпунктаў, што меліся ў БССР, 913 працавалі па лініі таварыства «Прэч непісьменнасць» [7, арк.1]. Станоўчым з’яўляецца і тое, што ў гэтыя гады актыўна арганізаваліся сельскія ячэйкі. Напрыклад, у 1926 г. са 150 ячэек, што меліся ў Мінскай акрузе, 48 знаходзіліся ў сельскай мясцовасці.

У складзе Савецкага Саюза, паводле даных 1926 г., БССР па пісьменнасці знаходзілася на 3-м месцы пасля Украіны і РСФСР. Але ў рабоце па ліквідацыі непісьменнасці меліся і недахопы. Так, колькасць тых, хто завяршыў навучанне на лікпунктах, складала толькі 60% ад агульнай колькасці іх навучэнцаў. Зразумела, што не хапала сродкаў, не былі распрацаваны дзейсныя формы і метады кіраўніцтва, не было сваіх кадраў. Значная колькасць асоб, якія прыцягваліся да навучання непісьменных, не з’яўляліся настаўнікамі, таму з 1927 г. Наркамасветы распачаў падрыхтоўку кадраў. У гэтым жа годзе ў Мінску пачалі працаваць Усебеларускія курсы перападрыхтоўкі ліквідатараў непісьменнасці і малапісьменнасці [8, с. 170–171].

Да канца 1927 г. у рэспубліцы склалася сістэма асветы для дарослых і падлеткаў. Першай ступенню ў гэтай сістэме сталі школы і пункты па ліквідацыі непісьменнасці, працягам якіх з’яўляліся аднагадовыя школы для малапісьменных дарослых і пераросткаў. На базе школ для малапісьменных ствараліся двухгадовыя вячэрнія школы, а таксама вячэрнія школы павышанага тыпу з пяцігадовым навучаннем. Яны і былі апошняй ступенню ў сістэме асветы дарослых, дзе слухачы маглі атрымаць агульную сярэднюю адукацыю і набыць веды, патрэбныя ім для паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы.

У кастрычніку 1928 г. прайшоў II Усебеларускі з’езд таварыства «Прэч непісьменнасць», які прыняў перспектывны план да канца 1935 г. У сваёй прамове на з’ездзе старшыня ЦВК БССР Чарвякоў падкрэсліў, што яшчэ застаецца вялікі фронт работы па ліквідацыі непісьменнасці, які не ахоплены дзяржаўнымі

мерапрыемствамі, і запаўненне гэтага прарыву на такім адказным участку ўскладаецца на таварыства «Прэч непісьменнасць», якое павінна ўзгадніць сваю дзейнасць з органамі Наркамасветы [9, арк. 97, 100].

У жніўні 1928 г. ЦК УЛКСМ прыняў пастанову «Аб правядзенні ўсесаюзнага культурнага паходу моладзі», адной з асноўных задач якога была барацьба з непісьменнасцю і бескультур’ем. Камсамол Беларусі ў 1929 г. правёў масавы культурпаход па ліквідацыі непісьменнасці. Мінская акружная камсамольская арганізацыя стварыла 551 лікпункт, дзе вучылася 13 тыс. чалавек, і 16 школ малапісьменных, у якіх налічвалася 600 навучэнцаў [10, с. 178]. Кожны пісьменны камсамалец павінен быў навучыць аднаго непісьменнага. У камсамольскі білет кожнага члена УЛКСМ укладваўся спецыяльны лісток, у якім рабілася адзнака аб колькасці навучаных ім чалавек.

Адкрыццю новых пунктаў па ліквідацыі непісьменнасці і павелічэнні ў іх колькасці навучэнцаў садзейнічалі месячнікі «За пісьменнасць». У час месячніка 1928 г. праводзіўся збор грашовых сродкаў праз газеты, латарэю, падпісныя лісты, а таксама за кошт працэнтных надбавак на цану піва, гарэлкі, віна, на білеты ў тэатр і кіно. Наркамасветы і Беларускае дзяржаўнае выдавецтва накіроўвалі на месцы падручнікі і дапаможнікі. Рэдакцыі цэнтральных і акруговых газет выпускалі прысвечаныя месячніку нумары і на працягу кампаніі адлюстроўвалі дзейнасць таварыства «Прэч непісьменнасць».

Наркамасветы і таварыства з 1 сакавіка 1928 г. пачалі праводзіць конкурс на лепшы лікпункт, лепшага ліквідатара непісьменнасці і лепшую ячэйку таварыства «Прэч непісьменнасць». Матэрыялы і вынікі конкурсу публікаваліся ў газетах «Беларуская вёска», «Чырвоная змена» і ў акруговых газетах. Безумоўна, дадзены конкурс адыграў станоўчую ролю ў арганізацыі работы па ліквідацыі непісьменнасці.

ЦК КП(б)Б у лютым 1929 г. на XII з’ездзе КП(б)Б, затым у маі гэтага ж года на пасяджэнні Сакратарыята ЦК КП(б)Б паставіў задачу – скараціць колькасць непісьменных з 725 тыс. да 177 тыс. чалавек, дабіцца рашучага пералому ў дзейнасці па ліквідацыі непісьменнасці.

У адпаведнасці з павелічэннем тэмпав работ па ліквідацыі непісьменнасці павялічыліся і грашовыя выдаткі, якія ў 1929/30 навучальным годзе складалі 1 082 000 рублёў (344 688 рублёў у 1928/29 навучальным годзе) [11, арк. 289]. Аднак гэтыя сродкі дапускалася траціць не па прамым прызначэнні. З боку Наркамасветы БССР і яго органаў на месцах не прымаліся меры, каб ліквідаваць гэтую з’яву. Так, кошт

навучання за год аднаго непісьменнага складаў 6 рублёў 12 капеек, аднак на справе адпускалася толькі 10—18 капеек, у 1925/26 навучальным годзе не выкарыстана 15 тыс. рублёў, у 1926/27 – 50 тыс. рублёў, не ўсе сродкі выкарыстаны і ў 1927/28 навучальным годзе.

Улічваючы гэта, Сакратарыят ЦК КП(б)Б на пасяджэннях 20 студзеня і 1 лютага 1930 г. разгледзеў пытанне «Аб стане працы па ліквідацыі непісьменнасці ў БССР» і пастанавіў забараніць выкарыстанне сродкаў, якія адпускаліся ЦВК на ліквідацыю непісьменнасці, на іншыя патрэбы. ЦК КП(б)Б паставіў перад партыйнымі, савецкімі, прафсаюзнымі і грамадскімі арганізацыямі задачу за тры гады ліквідаваць непісьменнасць сярод працоўнага насельніцтва ва ўзросце 36 і больш гадоў.

У чэрвені 1930 г. ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову аб абавязковым навучанні, паводле якой усе непісьменныя ва ўзросце ад 12 да 45 гадоў (як у вёсцы, так і ў горадзе), не пазбаўленыя выбарчых правоў, павінны былі зарэгістравацца да 1 жніўня 1930 г. у месцах пражывання і ліквідаваць сваю непісьменнасць у наступныя тэрміны: а) рабочыя і члены прафсаюзаў – на

працягу 1930 г.; б) сельскагаспадарчыя рабочыя, батракі, дапрызыўнікі 1909–1910 гг. – да 1 мая 1931 г.; в) астатняе працоўнае насельніцтва, у першую чаргу калгаснікі – на працягу 1931–1932 гг. Асобы, якія скончылі сямігадовую школу, абавязаны былі на працягу 1930–1932 гг. навучыць аднаго непісьменнага. Таго, хто ўхіляўся ад рэгістрацыі або ад вучобы, прыцягвалі да адказнасці і нават штрафавалі ў памеры да 15 рублёў, а хто зрываў гэту работу, то штрафавалі ў памеры ад 5 да 25 рублёў ці прыцягвалі да прымусовай працы тэрмінам да аднаго месяца.

Такі цвёрды падыход да вырашэння пытання ліквідацыі непісьменнасці дыктаваўся часам. Паскораныя тэмпы сацыялістычнага будаўніцтва і задачы сацыялістычнага пераўтварэння народнай гаспадаркі патрабавалі, каб дзейнасць па ліквідацыі непісьменнасці адпавядала асаблівасцям рэканструкцыйнага перыяду. Менавіта таму гэты працэс набыў да канца 1920 гадоў масавы характар. У рабоце па ліквідацыі непісьменнасці вырашальную ролю адыгралі настаўнікі, пісьменныя працаўнікі фабрык, заводаў, саўгасаў, калгасаў, арганізацый і ўстановаў, школьнікі, студэнты.

Рэзюмэ аўтара

У выніку плённай працы па ліквідацыі непісьменнасці ў рэспубліцы значна ўзрасла колькасць пісьменных. Паводле перапісу 1926 г., пісьменным было 53,3% насельніцтва, да канца 1929 г. – 63,0%, да канца 1930 г. – 69,0% [13, с. 14].

Настаўніцтва Беларусі з'явілася вядучай сілай у барацьбе за ліквідацыю непісьменнасці і малапісьменнасці дарослага насельніцтва. Сістэма асветы для дарослых і падлеткаў уключала школы і пункты па ліквідацыі непісьменнасці (лікпункты), аднагадовыя школы для малапісьменных дарослых і пераросткаў, двухгадовыя вячэрнія рабочыя і сялянскія школы, якія давалі веды ў аб'ёме пачатковай школы, і пяцігадовыя вячэрнія школы павышанага тыпу. Апошнія давалі агульную сярэдняю адукацыю, садзейнічалі павышэнню ідэйна-палітычнага ўзроўню і вытворчай кваліфікацыі слухачоў, якія атрымлівалі веды, патрэбныя ім для паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы.

ЛІТАРАТУРА

1. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1075.
2. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1807, ч. 2.
3. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1104.
4. В Народном Комиссариате Просвещения. Работа отдела школ взрослых и по ликвидации безграмотности за 1922 г. // Вестник Народного Комиссариата Просвещения. – 1922. – Вып. 7–8. – С. 52.
5. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1102.
6. Фірсава, Е. І. Да пытання ліквідацыі непісьменнасці насельніцтва Беларусі ў аднаўленчым перыядзе (1921–1925 гг.) / Е. І. Фірсава // Весці АН БССР. – Серыя грамадскіх навук. – 1965. – № 3. – С. 72–80.
7. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1116.
8. Хвасцюк. Задачи знішчэння непісьменнасці / Хвасцюк // Асвета. – 1927. – № 5–6. – С. 169–171.
9. План ліквідацыі непісьменнасці падлеткаў і дарослых у Беларускай ССР (Паясняльная запіска) // Асвета. – 1928. – № 5. – С. 3–31.
10. Комсомол – нашей доблестной партии сын. Из истории Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Белоруссии: сб. очерков / ред. А. К. Зинин, А. А. Маркевич. – Минск: Госиздат БССР, 1960. – 492 с.
11. НА РБ. – Фонд 4. – Воп. 8. – Спр. 7, ч. 1.
12. НА РБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 1823, ч. 3.
13. Всеобщее обучение, ликвидация неграмотности и подготовка кадров. – М.: Планхозгас, 1930. – 11 с.